

SOBRE L'ETIMOLOGIA HEBREA DEL PUIG DEL PENÍ: UNA PROPOSTA INÈDITA

per Ramon Prior i Tió

info@ramonprior.com

Resum. Aquest article presenta un nou estudi toponímic que s'afegeix a les hipòtesis que relacionen l'origen del nom de la muntanya del Pení, a l'Alt Empordà, amb la llengua llatina o amb la cèltica.

Aquesta proposta, que sorgeix després d'analitzar amb detall diversos fets i llocs que envolten el cim, es fonamenta en el coneixement del judaisme i la llengua hebrea, el domini de la toponímia de la zona, la inspecció visual del terreny, la relectura de certs documents medievals i l'ús d'eines de cartografia digital.

Paraules clau: càbala, Déu, etimologia, hebreu, jueus, llatí, panim, Rahola, toponímia, Xirau

Abstract. This article introduces a novel toponymic study that contributes to existing hypotheses linking the origin of the name of Pení Mountain in the Alt Empordà to either the Latin or Celtic language.

This proposition emerges from a detailed analysis of various facts and locations surrounding the summit. It draws upon knowledge of Judaism and the Hebrew language, expertise in the toponymy of the area, visual inspection of the terrain, a re-evaluation of specific medieval documents and the utilization of digital mapping tools.

Keywords: Celtic, etymology, God, Hebrew, Jewish, Kabbalah, Latin, panim, Rahola, toponymy, Xirau

Introducció i objectiu

El puig del Pení, amb una altura de 606 metres, és el punt més alt de la serra de Rodes. Està situat pràcticament al centre de la península del cap de Creus, a l'Alt Empordà. Domina per l'oest la vila i la badia de Cadaqués i pel nord-est, la de Roses. El seu cim està ocupat per una base militar, construïda el 1959 per la Força Aèria dels Estats Units (actualment, i des de 1964, pertany a l'Exèrcit de l'Aire espanyol), que vigila el trànsit aeri de la zona.

El Pení vist des de Cadaqués.

El primer cop que s'esmenta el seu nom és en un document¹ de l'any 944, en un precepte del rei Lluís IV de França, dit el d'Ultramar, adreçat al monestir de Sant Pere de Rodes, on es llegeix "*in honore Sancti Thomae Apostoli in monte Pinni*". En els anys posteriors, la muntanya també és anomenada indistintament, en llatí medieval, *Pigninelli*, *Pigninello*, *Pineta*, *Pininello*, *Pinino*, *Pininum*, *Pinnini* i *Pinnita*, fins a arribar a l'actual Pení.

Els toponimistes i, en general, els historiadors sempre rastregen l'origen dels noms dels llocs. En aquest cas han establert que es tracta d'un topònim opac, és a dir, de procedència incerta. Per tal motiu, n'han ofert dos possibles orígens, llatí i cèltic, que explicarem a continuació.

¹ DE MARCA, Pèire; BALUZE, Étienne. *Marca Hispànica sive limes hispanicus*. París, 1688.

No obstant això, l'objectiu d'aquest estudi és presentar una solució inèdita, tot i reconèixer que ambdós idiomes tenen, efectivament, prou opcions de ser l'origen real del topònim Pení.

Proposem, per tant, una alternativa insòlita que es basa, entre altres evidències que ho complementen, en el terme hebreu '*panim*', que significa 'cara o rostre', però que en un context religiós i quan fa referència a la proximitat física de Déu, equival a 'presència divina'.

1. L'opció aparentment més lògica: etimologia llatina

La muntanya i tot el territori que l'envolta va ser una zona fortament romanitzada a conseqüència de l'arribada dels romans a Empúries en el segle III aC. Ja que molts topònims propers es poden explicar com a provinents del llatí, una solució lògica és atribuir al Pení el mateix origen.

A partir d'aquesta presumpció, alguns historiadors deriven '*monte Pinni*' del mot llatí '*pinus*' (pi), significant així 'muntanya de pins'. Però des de molt antic la muntanya havia estat colonitzada per alzinars i suredes, de les quals avui, després de la immensa tala que durant segles van anar fent els monjos del monestir de Sant Pere de Rodes, propietari d'aquelles terres, només en queden alguns exemplars aïllats. Com que, a més, sembla que històricament mai no hi va haver cap pineda i les que avui es veuen es van plantar a mitjan segle XX, aquest desenllaç etimològic és considerat, si més no, dubtós.

Altres investigadors, com ara Josep Balari al seu llibre '*Orígenes históricos de Cataluña*', assenyalen que podria provenir de *pinna* (penya), per la qual cosa la seva traducció seria 'muntanya de penyes' o 'muntanya de roques'. Aquesta explicació, però, no soluciona la fonètica del nom i, a més, 'penya' o 'roca' són mots femenins, a diferència de Pení, que sempre ha estat de gènere masculí. La forma de la muntanya tampoc és la d'una 'massa pètria de gran volum', que és la definició de 'penya' del diccionari, sinó que té formes suaus i arrodonides, amb poca presència de rocam. És un raonament, per tant, possible, però poc probable.

Com a complement, hi ha una hipòtesi prèvia a la llatina. Francesc Jaubert de Paçà, un escriptor i polític francès nascut al Rosselló, va publicar² cap a mitjan segle XIX la relació del seu viatge per terres de l'Alt Empordà. Jaubert, prototip de viatger il·lustrat propi de l'època, va imaginar i escriure, sense cap base ferma, que era Pan, el déu de la mitologia grega, protector de pastors i ramats, qui havia donat nom a la muntanya.

2. L'opció més plausible: etimologia cèltica

El filòleg i lingüista Joan Coromines³ que, de moment, n'és el seu principal avalador, considerava que provenia del cèltic '*penino*', que deriva de '*pennos*' i que significa 'cap,

² JAUBERT DE PAÇÀ, Francesc. *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le cap de Creus*. París, 1833.

³ COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae. Volum II*. Barcelona, 1989-1997.

puig o cim'. Segons ell, altres topònims del cap de Creus com *Armen Rodas* (l'actual Port de la Selva), Culleró, Tavellera i Talabre també serien d'origen cèltic.

Els celtes eren un conjunt de pobles indoeuropeus vinculats per similituds culturals i lingüístiques més o menys afins, però no pas homogènies. Cap al segle IX aC es creu que van entrar en una primera onada, ja que n'hi va haver de posteriors, al territori que avui és Catalunya, on hi ha nombrosos topònims d'arrels cèltiques. Les seves creences religioses eren politeistes i veneraven els espais naturals, amb una especial predilecció per les muntanyes i els cims, que eren tinguts com a potencials centres de trobada entre el món físic i el sobrenatural.

Els celtes que es van establir en aquesta zona pertanyien a la cultura de Hallstatt, que a pocs quilòmetres del cap de Creus té unes mostres en les necròpolis dels jaciments de Can Bec de Baix, d'Agullana⁴ i del Pla de la Gibrella, de Sant Joan les Fonts.

Exposem els arguments que sustenten la hipòtesi de l'origen cèltic:

- Entre les actuals Itàlia i Suïssa hi ha el pas del Gran Sant Bernat⁵. Quan al segle I aC Roma va conquerir aquell territori, hi va edificar un temple dedicat a *Júpiter Penino*, que va substituir un antiquíssim santuari celta o lligur, dedicat al déu dels cims, *Penn* o *Peninos*. Aquesta part dels Alps, convertida en província romana, va portar el nom d'*Alpes Poeninae* o Alps Pennins fins a la caiguda de l'Imperi.

Un exvot romà trobat als Alps, on s'hi llegeix 'IOVI POENINO...'; 'A JÚPITER PENINO...'

- A prop, als Apenins de Ligúria, a la frontera entre la Ligúria i l'Emília-Romanya, es troba el Monte Penna, on es diu que residia⁶ el déu de les muntanyes, *Penn*⁷. El cim es va 'cristianitzar' en una data molt recent, el 1937, quan s'hi va col·locar una marededeu i s'hi va erigir una petita capella.

⁴ DE PALOL, Pere [et al]. *La necròpolis d'incineració del bronze final transició a l'edat del ferro de can Bech de Baix*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2006.

⁵ <<https://helvetiannemeton.wordpress.com/peninos>>

⁶ BERETTA, Claudio. *I nomi dei fiumi, dei monti, dei siti. Strutture linguistiche preistoriche*. Editorial Hoepli, 2002.

⁷ <<https://politeismo.blogspot.com/2008/12/la-ricerca-del-dio-penn.html>>

- A la Toscana també hi ha un Monte Penna. A prop del cim s'hi va construir el santuari franciscà de *La Verna* al damunt d'un anterior lloc d'adoració de la deessa romana de l'inframón Laverna, protectora també dels lladres i impostors, i d'un encara més antic culte al déu *Pen*⁸. El santuari és conegut per ser l'escenari d'un miracle, ja que el 1224 sant Francesc d'Assís, després de tenir una visió de Jesucrist, va rebre uns estigmes.
- Finalment, a la regió italiana d'Úmbria, fent frontera amb la de Les Marques, trobem un altre Monte Pennino. A la seva cresta es van descobrir també les restes d'un altre santuari dedicat a *Júpiter Poeninus*.

Tornant al Pení, apareixen diverses notícies arqueològiques possiblement relacionades amb els celtes:

- Sota el Puig Alt, un turó al peu de la muntanya i també al coll de Sarraïns, prop de l'edifici conegut com a 'edifici de Puig Alt', es van desenterrar dues necròpolis d'incineració tumulària, datades entre el segle IX aC i el VII, les característiques de les quals són similars a les del jaciment de Can Bec de Baix. Els arqueòlegs les han identificades com a pertanyents a l'etapa final de l'edat del bronze, talment com les restes pertanyents a la cultura hallstàtica d'Agullana.
- Al vessant nord-oest de la muntanya hi ha el Pla de Les Taules. El nom pot fer referència (en tenim altres exemples a tota la península Ibèrica) a una antiga presència de dòlmens (amb una forma semblant a taules en l'imaginari popular), dels quals actualment ja no en queda cap vestigi.
- El 1912, l'arqueòleg autodidacta Manuel Cazorro, col·laborador en les primeres excavacions del jaciment grecoromà d'Empúries, donava la notícia⁹ de l'existència d'una filera de quatre menhirs dalt del puig dels Simonets, a pocs metres del puig del Pení. A part d'aquesta menció, no es té altra constància documental de cap edifici ni construcció al seu cim.

De fet, no en quedaria res, ja que el 1959, en construir-se la base militar per a l'estació de radar, tota la cresta de la muntanya va ser anivellada sense contemplacions amb maquinària pesant. No obstant això, aquesta informació podria no ser del tot precisa, perquè hi ha moltes probabilitats que el monòlit dedicat als caiguts, situat a l'entrada de la base, sigui en realitat un dels menhirs que s'haurien salvat i traslladat des del cim fa relativament pocs anys.

⁸ <<http://www.riconciliazionepace.it/Laverna.htm>>

⁹ CAZURRO, Manuel. *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*. Madrid, 1912.

El monòlit existent a l'entrada de la base, un possible menhir?

Per totes aquestes informacions, i anant molt més enllà del que va dir Coromines, pensem que hi ha una altra possibilitat, encara que de moment sense quasi cap fonament arqueològic, que el que hauria pogut donar nom al Pení seria l'existència d'una advocació al déu celta dels cims, *Penn*, amb un eventual santuari de l'edat del bronze situat dalt de la muntanya, del qual els menhirs podrien ser-ne l'únic romanent.

3. Una opció inèdita: etimologia hebrea

Ja hem esmentat abans que el terme hebreu '*panim*', originalment traduït com a 'cara' o 'rostre', adquireix, en el marc religiós, un significat molt concret que es relaciona amb la proximitat física de Déu, i ens introdueix en el concepte, més elevat, de 'presència divina'.

El Gènesi explica que al mont Sinaí (o mont Horeb), també conegut com a '*Har ha-Elohim*' o 'Muntanya de Déu', Moisès va parlar amb Déu 'cara a cara' i quan les Escripures descriuen una trobada propera i personal amb la divinitat, sempre s'hi refereixen amb aquesta paraula. També, segons el Gènesi, en un paratge que avui pertany a Jordània i que abans era terra d'Israel¹⁰, va succeir l'episodi bíblic en què el patriarca Jacob va lluitar contra un àngel, tot i que hi ha qui pensa que és amb el mateix Déu amb qui es va enfrontar. Després del fet, Jacob va batejar el lloc com a *Peniel/Penuel*, 'Rostre de Déu', perquè va dir que hi va poder contemplar Déu de cara¹¹. Acabada la lluita, fos qui fos realment el seu adversari, li va canviar el seu nom pel d'Israel, que vol dir 'el que lluita amb Déu'. Després d'això, *Peniel* va ser considerat com un lloc sagrat.

Per tant, la paraula *panim* expressa la idea de la presència de Déu per al judaisme. Estem parlant d'un concepte anomenat teofania, que fa referència a la manifestació local, visible i tangible, d'una deïtat als éssers humans. La Bíblia hebrea afirma que Déu es va revelar així

¹⁰ <<https://www.biblia.work/diccionarios/peniel>>

¹¹ <<https://blog.israelbiblicalstudies.com/es/jewish-studies/las-historias-biblicas-no-conocias-del-lugar-dios-al-rostro-dios>>

a l'home, i els escrits jueus estan plens d'aparicions divines experimentades per Abraham, Elies, Ezequiel, Jacob, Moisès, etc. Segons el judaisme, Déu es dona a conèixer amb la *Bat Kol*¹², la veu celestial, que anuncia i proclama la seva voluntat i que és l'únic mitjà de comunicació entre Déu i l'home.

El català ha incorporat un nombre molt limitat de paraules d'origen hebreu i sovint amb les degudes adaptacions fonètiques i gramaticals. Entre aquestes trobem exemples com els plurals '*serafim*', que és un ésser celestial i '*q'rubim*', un ésser també celestial però de jerarquia superior. En aquest cas, les dues paraules han passat al català, en singular, com '*serafi*' i '*querubi*', eliminant la 'm' final. Podria ser perfectament, per tant, que '*panim*' també hagués pogut experimentar una evolució similar i derivar en '*Pení*'.

Coromines explica a l'Onomasticon "*... els forasters i excursionistes solen dir 'El Pení', però la gent de la rodalia ho empra sense article: 'allò és paní'... Ja aquest us, per si sol, indica un nom d'arcaica antiguitat*". Aquests exemples explicarien la relativa recent aparició de l'article masculí davant del topònim.

Bat Kol representat per unes mans. Fresc del segle III dC, trobat sota les ruïnes d'una sinagoga de Dura Europos, a Síria.

a. Els jueus

A Catalunya, les primeres notícies sobre jueus apareixen al segle IX dC, encara que es pensa que feia molts anys que estaven establerts en aquestes terres¹³ (alguns autors creuen que van arribar amb els fenicis, al segle IV aC). A l'edat mitjana, Castelló d'Empúries, capital del comtat d'Empúries, ja tenia al segle XIII un important call jueu dins de les seves muralles. Figueres, vila reial, va tenir una petita comunitat jueva¹⁴. A Peralada s'ha confirmat l'existència d'un call¹⁵. A Vilajuïga¹⁶, a les acaballes del segle IX, hi havia famílies jueves que presumiblement havien donat nom al poble ('vila jueva'). Finalment, a Cadaqués, amb un carrer dit 'del Call' i amb altres evidències, encara que dèbils (o hem de

¹² <<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2651-bat-kol>>

¹³ PLANAS, Sílvia; FORCANO, Manuel. *Història de la Catalunya jueva*. Girona, 2009.

¹⁴ SOBREQUES i VIDAL, Santiago. *Contribució a la història dels jueus de Figueres*. Institut d'Estudis Empordanesos, 1966.

¹⁵ FARIAS ZURITA, Víctor. *Iudei de Petralata. Un estudi sobre les activitats econòmiques dels jueus d'una vila catalana a l'entorn del 1300*. Universitat de Barcelona, 2004.

¹⁶ MASMARTÍ i RECASENS, Sònia. *Vilajuïga i el seu territori a l'edat mitjana*. Ajuntament de Vilajuïga, 2014.

dir 'volgudament amagades?'), algun historiador ha cregut veure-hi la confirmació de l'existència d'una altra comunitat jueva.

El món dels jueus, normalment tancat dins dels seus calls, ha estat sempre d'una extrema discreció i mancat de notícies que en sortissin a fora. La raó era la seva diferenciació religiosa, però també la dramàtica exclusió social en què en moltes èpoques van estar sotmesos. Per aquests motius, el que realment succeïa dins d'aquesta comunitat, sobretot en l'àmbit religiós, entra dins del terreny de les suposicions. El que si sabem és que la llengua que utilitzaven quan van arribar a aquestes terres era l'hebreu, que es va començar a barrejar amb el proto-català cap al segle IX. El que no va canviar mai va ser la llengua litúrgica, l'hebreu parlat i escrit pels rabins i els erudits, que va ser usat fins a la seva expulsió, el 1492.

Grup de jueus sortint d'una sinagoga a Barcelona. Hagadà de Sarajevo, segle XIV.

Però, tot i els segles de convivència amb els jueus, hi ha una presència quasi nul·la de topònims d'origen hebreu a Catalunya. Però a Espanya no és del tot així¹⁷. A tall d'exemple, l'actual Lucena cordovesa va tenir aquest nom pels jueus que hi van viure, quasi en exclusiva, entre els segles IX i XII¹⁸. Lucena, derivat del nom originari *Eliosanna*, significa 'Jahvè ens salvi' o 'Déu ens salvi'.

No succeeix el mateix amb els nombrosos antropònims catalans que provenen de l'hebreu (Gabriel, Rafael, Daniel, etc.), les paraules prestades (al·leluia, amén, dissabte, Pasqua, etc.) i les fórmules religioses hebraïques traduïdes directament (Rei de Reis, Cantar dels Cantars, etc.)

A tall de curiositat, al principi del segle XX, Frederic Rahola, un important advocat, economista i polític que va néixer a Cadaqués, va escriure diverses cròniques sobre la vida antiga al seu poble, on citava sovint els jueus. En una d'elles parlava de la freixura, un plat

¹⁷ REYRE, Dominique. *Topónimos hebreos y memoria de la España judía en el Siglo de Oro*. Universitat de Tolosa, 1995.

¹⁸ LÓPEZ SALAMANCA, Francisco. *Eliosanna, la Lucena judía*. Còrdova, 2019.

típic medieval però també de Cadaqués. Formava part d'un esmorzar ritual que antigament s'oferia als pastors dels masos dels voltants per esbrinar si tenien sang jueva: "és un ver acte de declaració de fe, en què pel fet de menjar entranyes d'animal, se demostra que no té res de judaïsant qui ho pràctica".

b. Els topònims

Entorn del Pení trobem diversos topònims¹⁹ i ²⁰, que podrien tenir un origen hebreu i alguns d'ells un significat religiós:

- Al vessant nord i prop del Mas de Perafita, hi ha un lloc conegut com el Pla de l'Argila, però sense que es detecti l'existència d'aquest tipus de terra. El nom podria derivar-se de *Har-Gilead*, que significa 'muntanya del testimoni' o 'muntanya del munt de pedres'. L'origen del nom prové d'una antiga cerimònia religiosa que feien els pobles semítics, com el jueu, que es basava en l'apilonament de pedres amb què honraven i segellaven el pacte amb els seus déus.
- Al vessant nord-oest, encaixonat entre els recs de la Llobatera i de Perafita, hi ha el Rec de la Juamassa. L'apel·latiu és totalment desconegut i gens usual, tret que sigui una deformació de 'Juevassa' o 'Juhiassa', de *jueva/jua/juhía*, que era un dels apel·latius que tenien les dones jueves a l'edat mitjana. El sufix '-assa' és un augmentatiu femení que a vegades pren una connotació despectiva. No apareix al nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya i només és citat per un historiador²¹.
- La muntanya té dos cims molt propers, que són el mateix Pení i el puig dels Simonets, però al costat nord hi ha un turó, més baix, que curiosament té el mateix nom, es Simonets. D'aquest topònim se li ha pressuposat una procedència romànica (la paraula '*sim*' podria provenir del 'cim' d'una muntanya), però amb el sufix diminutiu '-ets' significaria 'cims petits', cosa que no coincideix amb les seves elevades altituds. Coromines explica, però, a l'Onomasticon (llibreta XLV), que a Cadaqués va sentir dir "*els Cimonets de paní*". En hebreu, *shimon* vol dir 'el que escolta Déu'.

¹⁹ INSTITUT CARTOGRÀFIC I GEOLÒGIC DE CATALUNYA. Vissir3. <<http://www.icgc.cat>>

²⁰ INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL. Iberpix. <<http://www.ign.es>>

²¹ PLUJÀ i CANALS, Arnald. *Llobatera, Figa i sa Roca, tres masos emblemàtics del cap de Creus*. Institut d'Estudis Gironins, 2014.

Vista actual del cim del Pení, amb les instal·lacions militars.

- A migdia del Pení, brolla la Font de la Dona Morta (un topònim repetit en altres llocs a Catalunya), i més a ponent hi havia el Pic de la Dona Morta, un topònim avui extingit, que podria fer referència a *Lilith*. Aquesta deessa, d'origens antiquíssims, era coneguda com la 'bella difunta', la 'dona morta' o la '*shekinah* fosca', i era tinguda, per algunes interpretacions rabíniques del judaisme, com la primera dona d'Adam, que posteriorment es va convertir en la mare de tots els dimonis. A cinc-cents metres, a l'altra banda de l'Ala del Pení, que és com es coneix la seva carena de llevant, neix el Rec del Dimoni.
- Sota la Font de la Dona Morta, encara hi ha les ruïnes del Mas Patiràs. Segons una llegenda local sense més concreció, en aquesta casa vivien les bruixes que es reunien al proper Pla de les Gates. El topònim prové del nom d'un anterior propietari.
- Al vessant de llevant, per sobre de l'ermita de Sant Sebastià, que durant molts anys va tenir ermitans, i a la capçalera del Rec del Dimoni, hi ha el Pla d'en Deulovol. Els Deulovol, una nissaga molt arrelada a Cadaqués, hi fan la seva primera aparició documentada a finals del segle XVI amb la figura de Llätzer (que en hebreu significa 'l'ajudat per Déu') Deulovol, nascut el 1575. Però els Deulovol provenien de Castelló d'Empúries. En aquesta vila, un d'ells, un religiós anomenat Francesc Deulovol havia intervingut el 1442 com a testimoni en la recompra, pels jueus d'aquella població, de la seva antiga sinagoga, al puig d'Era Mala, que els havia estat expropiada²². Per altra part, el 1664 a Cadaqués, un altre Joan Deulovol és propietari d'una 'peça de terra boscosa' situada al Rec des Voltor, l'única de les rieres que baixa del cim del Pení. El cognom Deulovol o 'Déu el vol' o 'Estimat per Déu' és la traducció del patronímic hebreu David.

²² PUJOL i CANELLES, Miquel. *Sinagogues medievals de Castelló d'Empúries*. Institut d'Estudis Empordanesos, 1991.

- Sota el vessant nord del Pení hi ha un extens terreny que es coneix com la Sureda d'en Xirau. El nom fa referència als Xirau, una important nissaga d'intel·lectuals i professionals republicans, catalanistes i d'esquerres provinents de Figueres i Peralada, però molt vinculats a Cadaqués. Al principi del segle XX, els Xirau eren propietaris de masos i finques sota el Pení, alguna de les quals arribava fins al cim. A partir de l'any 1955, va ser expropiada per a la construcció de la futura base militar.

Els Xirau no van parlar mai que fossin descendents de jueus ni de conversos, al contrari, tots ells sempre es van considerar pensadors i humanistes d'inspiració cristiana, però hi ha certes informacions que poden fer-nos canviar d'idea.

Addenda I:

A principis del segle XX, els fills de l'advocat empordanès Ramon Xirau i Llorens, descendent de notaris, van tenir diversos graus de relació amb personatges jueus, d'origen, ètnia o religió. En presentem algunes evidències:

Als anys trenta, el polític i catedràtic de dret processal Josep Xirau i Palau va tenir molt contacte amb juristes alemanys d'origen jueu perseguits pel nazisme (Hermann Heller, Víctor Goldschmidt i Adolf Wach). El 1939, en exiliar-se arran de la Guerra Civil Espanyola, va aconseguir feina a l'Institut de Dret Comparat de la Universitat de Lió. El seu director fins aquell moment era René (Harald) Mankiewicz, un advocat alemany d'origen jueu exiliat a França. El 1921 Josep Xirau s'havia casat amb la fotògrafa Mey Rahola, de Cadaqués i el 1940 els fills de la parella van ser acollits pel filantrop francès Hubert de Monbrison i la seva dona, jueva emigrant de Rússia, que estaven socorrent nens refugiats jueus d'Alemanya.

Un germà seu, Joan Xirau i Palau, va ser químic i farmacèutic. El 1939 també es va exiliar a Mèxic, on va ser director tècnic de l'empresa farmacèutica Laboratorios Lauzier, fundada per la família de jueus francesos d'origen neerlandès Lauzier-Lehmans i va traduir de l'anglès el llibre 'Bases farmacològiques de la terapèutica', dels jueus nord-americans Louis S. Goodman i Alfred Z. Gilman. L'any 1950 va tornar a Europa, a París, per investigar sobre alcaloides juntament amb dos bioquímics d'origen jueu, Michel Polonowsky i Charles Nitzberg.

Però hi ha un tercer cas que s'ha d'examinar amb especial atenció. A finals de gener de 1939, en els darrers mesos de la Guerra Civil, un altre germà, el filòsof, pedagog i professor Joaquim Xirau i Palau, va marxar a l'exili a França. Segons ell mateix va explicar posteriorment, en el tram final de la fugida, quan es dirigia a la frontera francesa, va agafar precisament la carretera que de Roses s'encamina al Port de la Selva i que passa per sota del Pení: *'... emprendimos las vueltas de la carretera de Cadaqués, hacia los collados de la Perafita, entre las olorosas montañas de Paní y San Pedro de Roda. En lo alto se divisan tres mares. A occidente el amplio semicírculo dorado de la bahía de Rosas, linde del Ampurdán y entonces de España toda. A oriente los acantilados recortados en múltiples radas, calas y puntas del cabo de Creus —la punta oriental de España—. Al norte las bahías de Llansá y Puerto Selva (sic), el cabo Cervera, la punta de Bigarra, el golfo de Lyon...*

*Francia. El espectáculo era soberbio. La soledad y la tristeza inmensas. A medida que nos acercábamos a la frontera los ojos se humedecían. Algunos lloraban*²³.

Però el que escriu Xirau –que era un perfecte coneixedor de la zona– no és correcte. La realitat és que des del coll de la Perafita no es veu el mar perquè les altures properes l'oculden. L'únic lloc d'on se'l pot contemplar és des del puig del Pení. La pregunta que ens fem és si Joaquim Xirau es va permetre un gest de complicitat, adreçat a qui el volgués entendre, referint-se al que s'hi podia veure (o al que hi havia hagut) dalt del Pení.

El mateix dia, quan van aconseguir travessar la frontera francesa, ell i el poeta Antonio Machado, que l'acompanyava, van ser ajudats amb diners que els va fer arribar el sociòleg francès Lucien Lévy-Bruhl, jueu, i van aconseguir un transport. Després, es va exiliar a Mèxic juntament amb la seva família.

Joaquim Xirau és autor de diversos llibres, entre ells 'El pensamiento vivo de Juan Luis Vives', sobre aquest filòsof renaixentista nascut a València en una família de jueus conversos, 'La filosofía de Husserl: una introducción a la fenomenología', on parla de les teories d'aquest filòsof austríac d'origen jueu i 'Vida i obra de Ramon Llull', sobre el místic medieval mallorquí estudiós de la càbala jueva. També era seguidor de les aportacions filosòfiques del jueu alemany Max Scheler i les del jueu francès Henri Bergson. El 1934 va convidar a Barcelona a Paul Ludwig Landsberg, un filòsof alemany també d'arrels jueves que havia estat perseguit pels nazis.

El seu fill va ser Ramon Xirau i Subias, també exiliat a Mèxic. Durant la Guerra Civil, quan era un infant, els seus pares l'havien enviat a França i matriculat al Lycée Montaigne de París, nom donat en record de Michel de Montaigne, filòsof i pensador judeoconvers del segle XVI. Després el van fer anar a Marsella, al Lycée Périer. Es dona el cas que ambdós instituts eren freqüentats en aquells anys per nombrosos alumnes de confessió jueva. El 1940, un cop a Mèxic, va ingressar al prestigiós Liceo Franco-Mexicano, on també hi havia molts jueus a les seves aules.

Ramon Xirau es va graduar en filosofia i es va relacionar amb els més brillants filòsofs de la seva època. Va ser becari en diverses fundacions (Frank B. Baird, Guggenheim i Rockefeller) promogudes per mecenes jueus. Va escriure articles en col·laboració amb jueus destacats (Ivan Illitx, Sonia Gojman i Raissa Oumansoff), on els temes recurrents eren la recerca de Déu, les visions místiques i la il·luminació divina. Va ser coautor de 'The Nature of Man' amb el psicoanalista i sociòleg judeoalemany Erich Fromm, on dialogaven sobre l'experiència mística. Un altre llibre va ser 'De mística: maestro Eckhart, San Juan de la Cruz, Edith Stein y Simone Weil'. Tots ells són jueus, descendents de jueus o jueus conversos²⁴.

En una ocasió Ramon Xirau va explicar²⁵ quins eren els mestres i professors universitaris que més l'havien influït quan era jove. A la llista apareixen set persones: Léon Augé, que

²³ XIRAU, Joaquim. *Escritos fundamentales*. Madrid, 1998.

²⁴ NOGUEROLLES, Marta. *Lo sagrado en el pensamiento del filósofo y poeta Ramón Xirau*. Universidad Autónoma de Madrid, 2020.

²⁵ <<http://humanistas.org.mx/Xirau.htm>>

era el seu professor de llatí i grec a Marsella, el mexicà Elèazar Halpern i l'argentí Raimundo Lida. Tots eren d'origen jueu. Els altres van ser el mexicà Alfonso Reyes (especialista en judaisme), l'espanyol exiliat José Gaos (estudiós de la filosofia del rabí Maimònides), Mademoiselle Jacqué de Prieto (mare del violoncel·lista mexicà Carlos Prieto, amic reconegut del poble jueu i que precisament toca amb l'Stradivarius Piatti, que en els últims cent anys havia estat usat exclusivament per músics jueus o filojueus) i, finalment, el seu propi pare, Joaquim Xirau.

Els seus principals amics a Mèxic van ser Darius Milhaud, Leonard Bernstein i Jascha Heifetz, tots ells jueus. També hi havia Erich Kleiber (algunes fonts el fan jueu) i el compositor Ígor Stravinski (als darrers anys de la seva vida va ser un declarat pro israelita). Xirau va rebre nombrosos reconeixements institucionals, però també privats, com ara el Premi de Literatura Magda Donato del 1970 i el Premi Elías Sourasky del 1980, ambdós promoguts per filantrops jueus. Va traduir obres del filòsof gal·lès Bertrand Russell, un actiu defensor de l'estat jueu i va estar molt influït per la també filòsofa i poetessa exiliada Maria Zambrano, estudiosa de la mística dels jueus sefardites i de la relació de l'home amb el diví.

La CIA va finançar encobertament la revista cultural 'Diálogos', de la que ell va ser el director des de la seva fundació el 1964 fins al 1985. En el document de creació de la revista, desclassificat per la mateixa agència d'intel·ligència, s'hi llegeix que "*es convidarà escriptors nord-americans a viatjar a Mèxic i enviar-hi col·laboracions*". Tot seguit, hi apareixen els noms de sis escriptors: Lionel Trilling, Robert Lowell, Norman Podhoretz, Saul Bellow, James Baldwin i Jason Einstein. Tots són jueus.

Finalment, el 2013, el senat mexicà²⁶ li va fer un homenatge per honrar-lo com a filòsof i poeta. En l'acte li van lliurar una petita escultura metàl·lica en forma d'arbre de la vida que, tot i que és una tradició local mexicana (que sempre és de fang cuit), també és un dels símbols cabalístics més importants del judaisme. En el mateix acte es va presentar un llibre escrit per Emilio Rabasa, un diplomàtic mexicà d'ascendència jueva (la seva àvia era de la nissaga judeo-russa Mishkin), que recollia una llarga conversa amb Xirau.

I encara avui, els mitjans periodístics jueus editats a Mèxic, que tenen una gran repercussió mundial, solen citar sovint, i amb molta proximitat, els dos Xirau mexicans²⁷.

Com a anècdota, ja a Catalunya hi trobem un avantpassat dels Xirau, Josep Xirau, un cirurgià que va viure a Peralada al segle XVIII. Amb un increïble relat sobre invocació de dimonis, es va autoinculpar davant el Tribunal de la Inquisició de resar oracions extretes d'un vell tractat sobre màgia i conjurs conegut com 'La clavícula de Salomó'²⁸, suposadament escrit pel rei Salomó d'Israel. No se'n coneix el veredict del Tribunal.

²⁶ <<https://www.senado.gob.mx/comisiones/biblioteca/foros.php>>

²⁷ <<https://diariojudio.com>> <<https://enlacejudio.com>>

²⁸ MASSONS, Josep Maria. *Metges, cirurgians i apotecaris i la Inquisició a Catalunya*. Congrès d'Història de la Medicina Catalana. Tarragona, 1992.

- També a llevant de la muntanya, enmig de la gran plana que davalla fins a un penya-segat que cau al mar, hi ha el Mas de sa Sala, una casa forta d'origen medieval reformada el segle XVII. La seva història comença el 1229, quan el comte Hug IV d'Empúries cedeix al seu batlle i home de confiança a Cadaqués, Bernat de Salceda, el domini d'una finca (una heretat) anomenada '*Cortalio Crudilia*', traduït com Cortal (pati tancat per al bestiar) de la Cruïlla²⁹. No sabem on es trobava, però devia ser prop del Puig de la Cruïlla, un turó sota el Pení. Possiblement, es tractava de les restes conegudes com el Corral d'en Quirc, que té un petit habitatge adossat, o el també proper Mas d'en Pere Joan (l'antic Mas Grillera).

Pocs anys després, el 1252, la filla de Bernat, Bernarda Salceda, hereta i promet el càrrec de batllessa de la vila i es casa amb un desconegut: Guillem de Sala. El 1309, el comte Ponç V premia la fidelitat dels Sala-Salceda amb la donació al seu fill Berenguer Sala, que també exerceix de batlle d'aquest mas, que des de llavors portarà el seu nom, el Mas de sa Sala.

Però la família Sala ja tenia anteriorment altres propietats a la rodalia, on ja el 1279 alguns dels seus membres hi residien. Per la seva banda, el batlle Berenguer Sala apareix el 1301 demanant o tornant crèdits a jueus de Castelló d'Empúries, on sovint surten altres ciutadans de la mateixa vila signant com a testimonis.

No deixa de ser curiós l'interès que van tenir ambdues famílies, Salceda i Sala, per aquelles terres, prou inhòspites i allunyades de la vila, fins a aconseguir-ne el control. Sabem que els comtes d'Empúries, com també els de Barcelona, per administrar les seves viles solien servir-se de batlles jueus (que legalment eren de la seva propietat) i en ocasions, de conversos³⁰. Es dona el cas que a la mateixa època els batlles de Roses també pertanyien a la família Salceda. És possible, per tant, que els Salceda i els Sala, encara que fins avui no ha aparegut cap evidència d'aquesta afirmació, fossin en realitat famílies que provinguessin dels primers jueus conversos d'alguna població veïna, i que es mostressin i actuessin com a cristians. Hi ha un exemple prou conegut d'un cas semblant amb Saül, un jueu de Montpeller que el 1229 es va convertir al cristianisme sota el nom de Pau Cristià, es va fer monjo dominic i el 1263 va protagonitzar la cèlebre 'disputa de Barcelona', enfrontant-se dialècticament amb el rabí gironí Bonastruc de Porta.

Amb la inclusió d'aquest darrer mas, el puig del Pení va estar pràcticament rodejat per enclavaments que tenien una relació més o menys explícita amb els jueus.

c. Els personatges

La toponímia necessita algú que hagi donat nom als llocs i aquí, per coherència amb els noms que hi apareixen, pensem que els jueus hi haurien intervingut. A l'edat mitjana, quan un jueu es volia convertir al cristianisme, es batejava, es canviava el nom o cognom de

²⁹ RAHOLA i SASTRE, Josep. *Cadaqués a l'edat mitjana. La batllia i el batlle feudals*. Revista de Girona, 1978.

³⁰ PONS CASACUBERTA, Xavier. *La societat jueva conversa a la Barcelona baixmedieval, 1391-1440*. Universitat de Barcelona, 2015.

naixement, i a vegades tots dos, i en prenia un de cristià. Aquesta conversió podia ser sincera, forçada o fins i tot simulada, ja que els rabins havien justificat que els jueus podien fingir passar-se a una altra religió si creien que la seva vida corria perill. El nom elegit solia ser comú i a vegades era el del cristià que l'havia apadrinat, però en determinats casos, de forma més o menys subtil, conservava, degudament traduït, el cognom de la seva nissaga. Malauradament, no coneixem cap dels noms dels jueus que es van batejar a Castelló d'Empúries abans de l'any 1372.

Retaule del Corpus Christi, del monestir de Vallbona de les Monges, del segle XIV. A la dreta, el bateig d'un jueu convers.

En diversos llocs entorn de la muntanya apareixen, entre els segles XIII i XIV, uns personatges que cal esmentar. Sobre el paper són cristians i res fa pensar que no sigui així, però tots tenen fortes relacions amb els jueus de Castelló:

- Joan Rovallosa, que residia al mas (o a l'edifici que avui és el corral) Rovellosa, actualment Regulloosa. El cognom Rovallosa podria derivar de Ravalla, que amb un sufix adjectivador '-osa' formaria el terme Ravallosa. Els Ravalla³¹ (o Ravaia) eren una poderosa i influent família jueva de Castelló de finals de segle XIII, formada per prestadors, propietaris de terres i comerciants. Al principi del segle següent alguns d'ells ja s'havien convertit al cristianisme.
- Pere Rasola, que per un document de l'any 1420 sabem que vivia en un mas allunyat de la vila, al desaparegut veïnat de Sitges, limítrof amb el de Perafita³². Algun historiador ha apuntat que, amb el pas dels anys, el cognom Rasola (anomenat a vegades Rajola) s'hauria transformat en el modern Rahola. Els registres notariais de Roses del segle XIV parlen d'un tal Castelló Resola i dels seus fills Guillem i Pere, que fan de pagesos a Roses, treballen la vinya i sovint apareixen també signant crèdits amb jueus de la veïna vila de Castelló d'Empúries.

³¹ COLOMER CASAMITJANA, Joel. *El crèdit a Castelló a principis del segle XIV. Els Ravaia*. Girona, 2013.

³² ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ. *Monestir de Sant Pere de Rodes. Capbreu de la Celleria (1420-1429)*.

Respecte a la paraula rasola -raola en català actual- que encara s'usa a Mallorca, fa referència a una pilota de carn, de cabrit o de porcell, per ser arrebossada i fregida, però també és com s'anomenen les entranyes dels mateixos quadrúpedes³³.

Si els Rasola eren jueus conversos, el cognom cristià escollit tenia tota la intenció d'intentar no despertar futures sospites del passat de qui el portava, ja que el judaisme prohibeix expressament el consum de porc.

Segles més tard, un descendent d'aquests Rahola, Fernando Rahola Verdaguer, que vivia a Cadaqués i que seria el pare de l'escriptor Carles Rahola, el 1868 va arrendar el Mas de la Llobatera, prop de la Perafita, per posar en funcionament una rajoleria.

S'ha de destacar el sobtat interès que el judaisme i món dels jueus a casa nostra va despertar en diversos membres de la nissaga dels Rahola, des de principis del segle XX i fins avui. Com a mostra, el periodista i escriptor Carles Rahola va publicar el 1929 el llibre 'Els jueus a Catalunya'³⁴, on els mostrava una gran proximitat. Pels volts dels anys vuitanta, una altra dels Rahola, l'actriu barcelonina Emmanuela Beltrán Rahola, va usar el nom artístic d'Emma Cohen, un cognom hebreu comú que significa 'sacerdot'. Segons ella mateixa va explicar una entrevista³⁵, era el d'un 'avantpassat seu expulsat d'Espanya'. Actualment, la també periodista i escriptora Pilar Rahola n'ha escrit molts articles favorables i s'ha posicionat públicament a favor de l'existència de l'estat d'Israel.

- Andreu Sanç, descendent de Bernat o de Guillem Sanç, uns germans que vivien en uns masos a l'encara conegut avui com a Pla des Sanços, prop del lloc anomenat Santsus (deformació de *Sanços*), sota el Pení. Tots dos també apareixen, a partir de 1287, en diversos documents notariais, fent tractes comercials amb jueus de Castelló, on l'abans citat Pere Resola signava sovint com a fiador.

d. La càbala

La càbala és una complexa filosofia metafísica, mística i hermètica pròpia del judaisme que es basa en la creença que les emanacions o atributs de Déu -sefirot en hebreu- configuren l'univers creat, el que tenim davant nostre, però també conformen el que està amagat als ulls. La càbala intenta trobar vies per arribar a la relació directa entre l'individu i Déu, i a la unió mística i personal amb la divinitat. Al seu coneixement s'hi pot arribar amb l'estudi, l'experiència i fent la lectura estricta de la Torà, el text més sagrat del judaisme. Es materialitza gràficament en el símbol conegut com a l'arbre de la vida.

Simptomàticament, durant el segle XIII, la majoria dels personatges implicats en el desenvolupament de la denominada càbala contemplativa, la més críptica i secreta, són nascuts o estan molt relacionats amb la ciutat de Girona. Dins del seu call van crear

³³ COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae* <<https://dcbv.iec.cat/results.asp?word=raola>>

³⁴ RAHOLA, Carles. *Els Jueus a Catalunya*. Barcelona, 1929.

³⁵<<https://www.diariodemallorca.es/sociedad/2012/02/17/pase-quince-anos-gorda-cine-3997127.html>>

l'Escola Cabalística de Girona³⁶, un cercle privat de jueus estudiosos de la càbala i del misticisme. El seu prestigi era tan gran que, en aquella època, Girona era coneguda com 'la ciutat mare d'Israel'.

L'Escola estava dirigida, entre altres, per Bonastruc de Porta, però hi havia dos dels seus membres que mantenien una relació especial amb Castelló d'Empúries:

- Azriel de Girona (Azriel Ibn Menahem ibn Ibrahim al-Taras), filòsof obsessionat per les pràctiques que permetien a un home en estat d'èxtasi contemplar les manifestacions de Déu. És reconegut com el fundador de la càbala especulativa, la que estudia el sentit ocult de la Bíblia. Uns descendents seus amb el patronímic lleugerament modificat, els Teroç, van fer fortuna i es van establir a Castelló d'Empúries per convertir-se posteriorment al cristianisme.
- Isaac de Castelló, filòsof cabalista que sembla que va néixer i viure a Castelló d'Empúries, va escriure un poema de caràcter contemplatiu on indica les claus per trobar la divinitat i també explica que Déu guarda el seu secret als ulls de l'home, i es mostra ocult i infranquejable quan aquest se li apropa.

A primera vista, no es percep cap mena de relació entre aquesta filosofia i la nostra muntanya, però podrien existir subtils connexions no descobertes fins ara.

e. El territori

La formació política actual del cap de Creus prové de l'època de Gausfred I, el darrer comte d'Empúries-Rosselló, que l'any 976 va repartir aquest territori entre els monestirs de Santa Maria de Roses i de Sant Pere de Rodes, fundats feia poc. Els límits coincidien, aproximadament, amb els actuals termes municipals de Cadaqués i Roses, per un cantó, i amb els de Port de la Selva i la Selva de Mar, per l'altre.

En la donació del comte Gausfred, el Pení apareix com un dels termes entre les terres donades als dos monestirs citats. En descriure la línia invisible que delimita la frontera, les paraules exactes que es llegeixen al document són "*ascendit per ipsa serra quae ibidem est usque in ipso fitorio de Pigninello*", "puja per la carena de la serra que hi ha allà fins a la mateixa fita del Pení". *Pigninello* es tractaria possiblement d'es Simonets, un turó situat uns metres sota el Pení, però també podria ser el puig dels Simonets, adjacent al Pení. Tot plegat porta a confusió a causa del nom idèntic dels dos puigs.

Fitorio prové del llatí '*fitorium*' i es tradueix com fita o padró. Així doncs, a què es referia exactament Gausfred quan parlava de la 'fita del Pení'? A una roca, a una edificació o als menhirs del puig dels Simonets citats per Manuel Cazorro?

En el mateix document de Gausfred hi apareix, situat prop de Perafita, el topònim d'un lloc desconegut anomenat '*matellam de Gomesindo*'. El monestir de Sant Pere de Rodes es troba a pocs quilòmetres i el Pení estava inclòs en el territori que se li va entregar. L'antiga cel·la monàstica de Sant Pere havia estat afavorida per Tassi, un potentat i influent noble

³⁶ PRAT, Enric; VILA, Pep. *Els orígens de la càbala i el centre cabalístic de Girona segons Gershom G. Scholem*. Revista de Girona, 1982.

empordanès, qui el 944 va aconseguir la seva independència i el va afavorir amb grans donacions de terres. El seu fill Hildesind va ser nomenat el primer abat del monestir. En aquest moment sembla que, sense que es conegui exactament quan va començar, el lloc ja era un centre de pelegrinatge important.

L'actual Mas de Perafita, reformat el 2003.

Addenda II:

En un document posterior, de l'any 990, que el mateix abat Hildesind va anar a demanar al Papa a Roma que li confirmés la donació de Gausfred, torna a aparèixer aquest Gomesind. Per altra part, el substantiu 'mata' o 'matella' és una antiga accepció de 'mota', que vol dir 'lloc elevat de terra, natural o artificial, usada per defensar-se'. Si aquest fos realment el significat, l'únic indret on es podria situar seria en l'actual Mas de Perafita, del qual la memòria oral fa retrocedir el seu origen fins a l'any 1300. Anys més tard, el 1385, aquesta mateixa casa consta com a emplaçament fortificat. Tenien els monjos de Sant Pere una persona de la seva confiança vivint als peus del Pení? Hauria rebut Tassi alguna informació dels jueus sobre el que hi havia al Pení? Per les possessions que se li coneixen, hom ha suposat que la vila on residia habitualment Tassi era Cabanes, a dos quilòmetres de Peralada i el seu call jueu.

D'altra banda, sobta que el territori donat al monestir arribés fins al cim del Pení, fent una falca molt forçada, per després recular, obligant al límit del terme a fer un angle poc 'natural'. Semblaria com si a Tassi, que és qui va portar les negociacions davant el rei Lluís el d'Ultramar, li interessés molt que els monjos obtinguessin la propietat del cim.

Interpretant els diversos documents fundacionals sobre el monestir (dotació, donació, precepte i butlla papal) assenyalarem el nom de les afrontacions que s'hi mostren (unificant

les petites variants entre elles), la proposta de la nova ubicació i la ubicació tradicional:

Nom en els documents	Ubicació proposada	Ubicació tradicional
<i>summitatem ipsius montis Pigninelli</i> (cim del mont Pení)	El cim del Pení	La mateixa
<i>locum quem vocant sorberello</i> (lloc que en diuen Sorberell)	Font de la Dona Morta (prové possiblement del llatí ' <i>sorbere</i> ', xarrupar un líquid)	Suposadament, el Mas de la Roca
<i>ipsa clusa</i> (la closa)	La closa (un tancat per als animals) que es troba per sobre del Mas de la Llobatera	Suposadament, el Mas d'en Seniqueda
<i>casale de Frivalane</i> (casal de Friolà)	Mas de la Llobatera	Emplaçament desconegut
<i>casale de Salvatore</i> (casal de Salvador)	Ruïnes d'un edifici prop del Salt del Llop i del Mas d'en Caussà	Emplaçament desconegut
<i>collum de vinea vetula</i> (coll de Vinya Vella)	El coll de muntanya prop del Mas d'en Caussà	La mateixa
<i>collum de Ermenardo</i> (coll d'Ermenard)	La bifurcació de la carretera de Roses a Cadaqués amb la pista a la base militar del Pení	La mateixa

Sobre el magnat Tassi, no se'n té cap altra notícia. Pel seu nom i els de la seva família, se suposa que devien ser descendents de l'antiga elit governant visigòtica. Tampoc s'ha estudiat gaire la seva obsessió per la potenciació de la, fins aquell moment, diminuta cel·la de Sant Pere de Rodes, movent els poders polítics i religiosos fins a esdevenir el poderós monestir en què es va convertir. Quan ja era ancià, Tassi va abandonar-ho tot i va ingressar al monestir, d'on va ser nomenat prior.

Hi ha una curiositat. La làpida funerària de marbre de Tassi^{37 i 38} va ser destruïda, en una data indeterminada, per l'espoliació que va patir el monestir, però encara se n'han trobat alguns fragments. La inscripció que hi figurava la coneixem per una transcripció feta al segle XVII i s'ha pogut mig recompondre. En les interpretacions que se n'ha fet es pot llegir la frase "*detexit (defuit) isdem celestia misteria verbi*", "va descobrir (se n'anà vers) els misteris del verb celestial". Dins del cristianisme, el Verb es refereix al fill de Déu, la segona persona de la Santíssima Trinitat. Per a Sant Ireneu de Lió, mitjançant el seu Verb, Déu es revela i es manifesta a tots aquells a qui ell decideix, i la Bíblia, quan parla del Verb diví, és per dir que "*es va fer carn i va habitar entre els homes*". La inscripció és original, no es troba en cap altra làpida sepulcral cristiana. En definitiva, què significa realment que Tassi descobrís els 'misteris del Verb'?

³⁷ MASMARTÍ, Sònia. *Descoberta i identificació d'un nou fragment de la làpida funerària de Tassi*. Institut d'Estudis Empordanesos, 2008.

³⁸ ALTURO, Jesús. *Una nueva lectura de la inscripción de Tasio del monasterio de Sant Pere de Rodes del año 955*. Revista Medievalia, 2011.

Addenda III:

També hi ha una altra curiositat entorn de la muntanya. Encara avui existeixen quatre grans masos, molt junts, a ponent del puig: el Mas dels Arbres (o Mas de la Gascona, un sobrenom prou explícit), el Mas d'en Caussà (establert per Anthoni Caussà, casat el 1595 amb Maria Cabrisas, de Cadaqués), el Mas de la Llobatera (que el 1656 pertanyia a Francisco Paltré, del Port de la Selva) i el Mas de Romanyach (dels Romanyach, arribats a finals del segle XVI a Roses). Per sobre de Cadaqués hi ha el Mas d'en Baltre (una corrupció del cognom Paltré?), que podria tenir el mateix origen. Tots tenen la peculiaritat que els seus propietaris eren immigrants francesos, un apel·latiu per designar els occitans i gascons que al llarg dels segles XVI i XVII es van desplaçar a Catalunya en la coneguda com la 'gran immigració occitana'³⁹. Aquests cognoms es van estendre, gràcies a matrimonis mixtos, per les viles de Cadaqués, Port de la Selva, Roses i la Selva de Mar.

Però el fet és que aquesta singularitat dels masos del Pení mai s'ha analitzat. Desconeixem, per tant, l'interès que podien tenir aquells immigrants d'origen francès per aquest lloc. Els masos tenien en comú l'abundància de pastures (recordem Frederic Rahola i la freixura que es donava als pastors) i la discreta llunyania de qualsevol nucli habitat. Deixem registrat el cas.

El Tribunal de la Inquisició, una institució que venia de l'època medieval, estava sempre en guàrdia per engegar processos judicials per defensar la fe catòlica, desemascarar heretgies i vetllar per la integritat dels costums. Els enemics que combatia eren diversos: cripto jueus, protestants, heretges, bruixes, blasfems, sodomites, bigams i altres, però en els anys a què ens estem referint, el Sant Ofici tenia el punt de mira posat en els immigrants occitans. Hi havia un temor, real o imaginari, de creure que es podrien comportar com a quintacolumnistes en cas d'incidents armats amb França o en la propagació d'idees protestants.

Entre 1563 i 1578, el 95 % de les persones cremades, en persona o en efigie, pel Tribunal de Barcelona, que incloïa tota la costa catalana, eren nascudes a França⁴⁰. Els nostres francesos del Pení, la majoria d'ells pagesos o menestrals, no haurien estat inclosos entre els investigats, ja que van aconseguir fugir de la desconfiança dels inquisidors amb el casament amb dones del país. Mai no sabem si, en cas contrari, la Inquisició els hauria interrogat i què hauria pogut trobar.

Addenda IV:

Hi ha un debat entre els experts, encara no tancat, sobre la ubicació de la desapareguda cel·la monàstica de Sant Tomàs del Pení que apareix en diversos documents de l'època. En ells s'hi llegeix "*cel·la in honore sancti Thomae in monte Pinni*" i "*abbatia sancti Thomae atque in monte Pinnini*", però sense més detalls. Se l'ha ubicat indistintament sota l'actual ermita de Sant Sebastià i sota l'edifici de Puig Alt, amb arguments a favor i en contra de

³⁹ VALL-LLOBERA, Francesc. *La immigració occitana a Catalunya de la fi del segle XV al començament del XVIII*. 2009.

⁴⁰ BLÀZQUEZ, Juan. *La inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*. Toledo, 1990.

cada lloc.

Una solució, però, podria ser que en realitat la cel·la estigués emplaçada al cim del Pení i que fos el nou espai de culte que hauria substituït l'antic temple cèltic, seguint la pràctica d'edificar temples cristians sobreposats a antics temples pagans per demostrar la preeminència de la nova religió. Un raonament a favor és que la cel·la de Sant Tomàs, que el 944 Lluís el d'Ultramar va cedir a Sant Pere de Rodes, hauria d'estar situada dins del territori que li va lliurar, al nord o a ponent del Pení, però no a llevant, que és on es troba tant Sant Sebastià com el Puig Alt. Deixem, per tant, la proposta, tot i que molt arriscada, damunt la taula.

El 1639, un any abans que comencés la Guerra dels Segadors, la Universitat (l'Ajuntament) de Cadaqués tenia apostat un vigilant "*en lo més alt de la muntanya*" per avisar del trànsit de naus de guerra⁴¹, la qual cosa porta a pensar que es devia resguardar en algun lloc, tenint present el fort vent de tramuntana que hi bufa sovint.

En tot cas, del seu cim no es coneix res del que hi havia abans de la construcció de la base de l'exèrcit. No consta que en aquell moment s'aixequés cap plànol i ni tampoc que es fes cap estudi previ arqueològic (ni a l'època s'exigia ni el futur ús militar el necessitava). No hi ha cap document històric que en faci referència, a part d'aparèixer com un dels límits en la donació de Gausfred. Tampoc es pot investigar fàcilment, ja que en ser zona militar, és un lloc d'accés restringit. No s'ha localitzat, o potser és que no se'n va fer, cap fotografia d'abans del 1956.

Fotografia del Pení a vista d'ocell.

⁴¹ VILA, Pep. *Paraulari de Cadaqués: Repertori auxiliar de veus, mots, expressions i conceptes*. Girona, 2020.

En definitiva, tot el que actualment es pugui dir sobre l'existència o no d'alguna construcció sobre el cim del Pení, és una conjectura. Però per fortuna ens queda la toponímia, que ha fossilitzat els vells topònims.

4. L'intangible

El cap de Creus és un territori secularment aïllat i amb una geologia bastant singular. A qui l'hagi recorregut en persona, li haurà produït una sensació, evidentment subjectiva, difícil de definir. El terme està farcit de monuments megalítics, com ara inscultures, dòlmens i menhirs, molts d'ells parcialment destruïts, d'origen i funció desconeguts, i és escenari de llegendes, mites i rondalles que es perden en la nit dels temps⁴². Tota la zona va ser habitada pels primers ermitans cristians coneguts en aquesta part de Catalunya, que s'hi aïllaven per fugir d'aquest món i trobar personalment Déu.

Per altra part, el monestir de Sant Pere de Rodes va rebre milers de pelegrins durant segle, amb una promesa molt especial i diferenciada de la que oferien altres santuaris religiosos: la remissió absoluta de tots els seus pecats. El santuari també custodiava importants relíquies, entre elles un braç i el cap de Sant Pere, el primer papa del Cristianisme. Amb la seva visita, un pelegrí rebia les mateixes indulgències que podia aconseguir anant a Roma. Per cert, estaven basades en una butlla que teòricament el Papa va concedir al monestir, i que era tinguda com la més antiga mai atorgada⁴³.

En resum, per a algunes persones, el cap de Creus era considerat, i per altres encara ho és, un lloc 'diferent'.

També es parla, en cercles esotèrics, de l'existència de forces tel·lúriques i del poder magnètic de determinats llocs. En un pla encara més anecdòtic, hi ha cròniques de militars que van fer el servei a les instal·lacions de la base del Pení que parlen d'albiraments d'objectes de naturalesa desconeguda i de visions de fenòmens poc habituals. Tot i que aquestes visions parteixen d'una experiència individual, i a vegades col·lectiva, s'han de documentar, pertanyin o no, a l'ortodòxia. Deixem constància de la seva existència, fàcilment trobables a Internet en relats i fòrums d'antics soldats de la base, sense fer-hi cap comentari.

5. Quin objectiu es perseguia?

Actualment, el judaisme creu, unànimement, que Déu és arreu, que és omnipresent i, per tant, que no resideix en cap lloc concret. Però abans no era així, ja que hi havia una excepció, i era dins del Temple de Jerusalem⁴⁴, destruït l'any 70 dC per Roma. Aquell recinte sagrat –i concretament el Sancta Sanctorum o Sant dels Sants, una petita cambra dins del Tabernacle– es deia que era l'únic lloc on es mostrava la presència divina (*shekinah* en hebreu). Però aquesta informació no és del tot correcta, perquè la Bíblia parla d'un altre emplaçament segur, Betel, i altres de discutibles anomenats Beerxeba,

⁴² PADILLA, Maria; PRATS, Joan de Déu. *Història mítica del Cap de Creus*. Barcelona, 2019.

⁴³ MASMARTÍ, Sònia. *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge*. Generalitat de Catalunya, 2009.

⁴⁴ <https://ca.wikipedia.org/wiki/Temple_de_Jerusalem>

Gabaon, Guilgal, Nob, Siló i Leontòpolis, a Egipte. Tots ells eren llocs on deien que Déu, en una època històrica o altra, també s'hi manifestava.

En desaparèixer el Temple, el pensament jueu rabínic va canviar i va proclamar que la *shekinah* ja no es revelava en cap espai físic, ja que Déu havia abandonat per sempre el Tabernacle. La resposta al terrible trauma de la pèrdua del Temple va ser la d'esborrar de la doctrina jueva la possibilitat que Déu residís en un lloc real? Podria ser, però el cert és que des d'aquell moment els rabins van anunciar a tothom que la *shekinah* abandonava qualsevol vincle amb un lloc físic concret. El jueu que s'atrevis a defensar el contrari seria considerat un *meshumad*, un heretge.

Però per alguna raó, mil anys després, un sector del judaisme, possiblement l'intel·lectualment més inquiet i establert en la Diàspora en territoris pertanyents a la corona catalanoaragonesa i al comtat d'Empúries, s'ho va replantejar i va engegar un trencament amb l'ortodòxia. L'objectiu seria revolucionari: organitzar un pla per a la localització, adquisició i control de llocs òptims per a un contacte físic del místic amb la divinitat. És a dir, per arribar a aconseguir la proximitat de Déu o la contemplació de la glòria divina, que és la màxima aspiració que té un místic.

Representació de la Veu Divina, en un llibre de John Lightfoot, un hebraïsta anglès del segle XVII.

Mircea Eliade, historiador de llarg recorregut i especialitzat en mitologia i història de la religió, escrivia al seu llibre 'El sagrat i el profà': *"Per a l'home religiós, la Natura mai no és exclusivament 'natural': està sempre carregada d'un valor religiós. I això té la seva explicació, ja que el Cosmos és una creació divina: sortit de les mans de Déu, el món queda impregnat de sacralitat. No és només una sacralitat comunicada pels déus, per exemple, la d'un lloc o un objecte consagrat per una presència divina. Els déus han anat més enllà: han manifestat les diferents modalitats del sagrat en la mateixa estructura del món i dels fenòmens còsmics"*.

6. Resum i conclusions

La història, quan analitza els esdeveniments del passat, es basa en elements materials que aporten informació. El seu estudi ha de seguir forçosament l'anomenat mètode científic,

que es basa en la recollida d'evidències i en el posterior raonament lògic, que és el que s'ha intentat fer la proposta que estem presentant.

Creiem, per tant, que és una anomalia gens casual tanta concentració de topònims d'origen hebreu en una àrea relativament petita encerclant el Pení, per la qual cosa pensem que van ser els jueus, i més específicament els seus rabins, qui van donar nom a la muntanya. El succés hauria ocorregut en algun moment entre la seva arribada a aquestes terres i el segle IV dC, l'època de la substitució de les creences paganes per la nova religió, el cristianisme.

Així, la muntanya seria coneguda pels jueus que vivien als entorns com el lloc on es manifestava la 'presència de Déu' (recordem l'hebreu *Peniel/Penuel*, molt similar al llatinitzat *Pigninelli*). Amb els anys, i ja assimilats i transformats el topònim a l'incipient català per la població cristiana, el nom de la muntanya esdevindria l'actual 'Pení'.

Si fos cert també un origen cèltic o lígur anterior, sorgiria una pregunta prou interessant, ja que hi ha un interval de molts segles entre l'arribada d'aquest poble a la Península i la dels primers jueus. És versemblant la persistència d'un primer culte local cèltic i la seva transmissió posterior a la religió dels jueus? Van recollir la veneració del que hi hagués a la muntanya del Pení per part dels descendents dels celtes que havien arribat i s'havien establert en aquest territori? Per què el mot hebreu '*panim*' és tan semblant fonèticament al '*penn*' celta? Ho explica la teoria de la relació genètica? Aquesta suposició lingüística fa remuntar l'origen d'ambdues llengües, que pertanyen respectivament a les subfamílies semítica i indoeuropea, a una hipotètica llengua ancestral comuna, que alguns filòlegs històrics han denominat *llengua nostràtica*.

7. La proposta etimològica

En totes les ciències humanes, l'acumulació d'indicis, encara que cap d'ells sigui conclouent, pot acabar confirmant la validesa d'una hipòtesi. Així, per les raons que hem donat, sigui degut a un origen cèltic, a un origen hebreu o a ambdós, pensem que l'etimologia del nom Pení pot provenir de la creença de la presència, real o suposada, de la divinitat pròpia d'aquestes religions al cim de la muntanya.

Imatge de satèl·lit del territori amb la situació dels llocs citats al document. Google Earth.
(Es pot descarregar l'arxiu kmz de Google Earth a www.ramonprior.com/Pení.kmz)